

CRÒNICA DE L'APARICIÓ DE L'ENLLUMENAT PÚBLIC I D'ÚS DOMÈSTIC A DÉNIA I EL SEU ÚS I EVOLUCIÓ FINS L'ACTUALITAT

Manolo Rueda

** (Aquest article correspon a la comunicació que es va presentar al II Congrés d'Estudis de la Marina Alta l'any 1984, l'autor del qual morí pocs anys després)*

És lamentable que en una ciutat com Dénia, on tant s'ha manifestat el grau de cultura a través del temps, no hi haja hagut una cura especial per col·leccionar les distintes publicacions periòdiques locals que s'han anat editant des de finals del segle passat a l'actual. Què menys que la creació d'una hemeroteca on haguera pogut acostar-se l'investigador per a recollir tota classe d'informació, en les 37 publicacions, aproximadament, produïdes. Possiblement, ocorre aquest fet pel caràcter tan particular que ha caracteritzat el denier. Avui dia, afortunadament sembla que vulga despertar d'aquesta letàrgia d'indolència i comença a preocupar-se de coses que interessin a tots i que serveixen per a recordar fets més o menys importants que donen una visió de la vida passada.

Per sort, existeix en el nostre Ajuntament un arxiu històric que alberga una gran profusió de documents que parlen molt del nostre passat. Però en ell no existeix cap fons de premsa local, que complementaria la informació a aquell interessat en un determinat tema de la ciutat.

Aquestes xicotetes dificultats queden salvades per les dades obtingudes a través de persones vinculades per llaços familiars a d'altres que visqueren èpoques passades i que retenen en la seua memòria, o mitjançant algun document, dades que hem utilitzat per al desenvolupament d'aquest treball.

Després de tot aquest preàmbul, ens endinsem en la matèria principal d'aquesta crònica que pot ser d'interès per al lector i que veuríem gratament que fóra del gust de les persones que s'acosten a aquestes pàgines.

És d'admirar com es valdrien els nostres avantpassats sense l'element tan important de la llum que avui dia, per la força del costum, ens és indiferent. Aquelles mestresses de casa que en les vetlades d'hivern passaven la nit dedicades a la confecció d'encaixos de puntes o a les tasques domèstiques il·luminades per un simple llum d'oli, ciri o quinqué segons la categoria social. Açò a l'interior de les llars. Al carrer, entre tenebres, aquell transeünt que tenia necessitat de desplaçar-se a un altre lloc, s'il·luminava amb un xicotet fanalet d'oli i altres amb una torxa. Sense anar més lluny, recordarem que antigament, en el barri marítim solien efectuar-se les típiques danses, il·luminades amb torxes que portaven els xiquets, a fi d'aportar més rellevància

i cobrir la falta d'enllumenat al lloc. Açò que apuntem ens ve reforçat pel testimoni de persones que visqueren a l'època -finals del segle passat i principis de l'actual.

El nostre relat s'inicia l'any 1852. Segons les dades que figuren a l'Arxiu Històric Municipal, sabem que la primera instal·lació i servei de llum pública tingué lloc en l'any esmentat, amb l'enllumenat projectat per llums de petroli. A l'acta del 10 de desembre de 1851 apareix el Sr. Nicolás Delouvre, segon tinent d'alcalde, i dóna compte de l'acord de Governació per a procedir al contracte del servei d'enllumenat amb petroli, únic en aquella època. Afegeix l'acta de referència que l'import a què ascendia aquesta millora era de 5.000 reals i havia de fer-se a càrrec del pressupost municipal, junt a "l'impost de les tasques que tingueren els veïns". El que aleshores era el tinent d'alcalde, Juan Cardona, exposa els punts a què queda subjecta i, per la curiositat que desperta el contingut, la transcrivim a continuació:

1. *Los faroles se encenderan en todas las noches oscuras al toque de la primera oración.*

2. *Se entiende por noches oscuras: la cuarta después del plenilunio, las noches con cielo muy nuboso y las del cuarto ascendente.*

3. *Quince minutos después de la primera oración deberán estar encendidas.*

4. *El contratista encenderá los faroles y vigilará si alguno se apagase.*

5. *Tres primeros y tres últimos meses y tres últimos del año se encenderán hasta las once de la noche, los restantes hasta las doce.*

6. *El contratista pagará una peseta por cada farol que se apague y luego habrá de encenderlo.*

7. *Los reverberos se limpiarán todos los días, los faroles dos veces semana.*

L'article vuité s'estén en la manera d'encendre els fanals. Els tres últims tenen relació amb el pagament de les despeses que s'ocasionaren.

Si comentem les clàusules a què quedava subjecta la concessionària, advertim com eren de rígides; podem comprovar-ho en la sanció que indicava el paràgraf sisé, que fa referència a l'apagada que poguera sofrir qualsevol fanal i com era d'elevada la multa.

És de notar la forma de redacció d'aquestes clàusules. Per a indicar una determinada hora es regien pels tocs d'oració de la parròquia.

Finalment, el 27 de desembre de 1851 i de conformitat amb l'arrendatari, Sr. Crespo, queda adjudicada aquesta contracta per la quantitat consignada, acceptant les normes estipulades transcrites anteriorment.

Des de la instal·lació d'aquest servei han transcorregut, aproximadament 24 anys; trobem un expedient datat el 7 d'agost de 1875 en el qual es projecta la instal·lació de 25 fanals més, segons el model dels carrers Diana i Mar. Es fa

càrrec d'aquesta contracta el Sr. Jaime Torrent per tretze reals cada fanal.

Pel que es veurà, el sistema d'enllumenat a què ens referim havia pres un gran auge, com ho demostra aquest nou augment de fanals.

Els temps van canviant i ja corre el rumor en la població de la pròxima instal·lació d'una fàbrica d'enllumenat a gas.

Transcrivim a continuació, per l'interès que té, l'article aparegut el 1879 en el periòdic local "El Porvenir". I ho fem íntegrament, perquè en ell es reflecteixen les inquietuds que tenien els ciutadans d'aquella època i el gran desig de progrés.

"Llum, aigua i eixamplament. Heus ací les tres grans reformes que a tota pressa està reclamant la importància que cada dia adquireix la nostra ciutat, i que, establertes, variarien la seua manera de ser actual, i ens col·locarien al nivell d'un progrés sobre els antics quinquens d'oli, així com aquestos ho eren d'aquells esmorteïts fanalets, que col·locaven els nostres avantpassats per il·luminar algun retaule.

La nit ha desaparegut, diu el que aplicà el gas a la il·luminació de les poblacions; i açò és cert en efecte, ja que desaparegueren les tenebres de la nit i l'home podia dedicar-se al treball igual sota dels rajos ardents del sol que a la llum clara que emet l'encenedor a gas; i els seus avantatges són tan notòris que per a comprendre'ls és necessari que ens traslladem a una capital qualsevol que la tinga, i s'observarà una animació i una vida que no es troba on tenen la il·luminació a gas. Les fàbriques, els tallers, els magatzems, poden duplicar el seu treball d'una manera segura i curiosa, i en la llar domèstica és tan indispensable com són indispensables uns altres elements que avui exigeix la civilització moderna. Pot Dénia tenir gas? A aquesta pregunta contestarem afirmativament tot i que alguns dels nostres lectors ho creguen impossible. Tot es redueix a una qüestió de números i a açò ens atindrem. Conegut el número de fanals públics que avui paga l'Ajuntament, i si es calculen uns altres tants que necessàriament han de fixar-se el dia que es desenvolupe la nostra ciutat, amb motiu de la via fèrria i la construcció del port, afegint llums que consumiran els establiments públics i les cases particulars, podem assegurar que serà un fet la construcció d'un gasòmetre que òmpliga les necessitats del veïnat i serveixa per a col·locar capitals que avui estan inactius. Ni aquestos faltaran, ni faltará tampoc intel·ligència que estudie amb un vertader interès el projecte i el realitze. El que sí que és necessari és que els nostres conciutadans donen suport moralment al projecte quan aquest es plantege, perquè una millora tan important no s'obtindrà si tot el món no posa alguna cosa de la seua part. Nosaltres podem assegurar que estarem amb entusiasme al costat del que realitze aquesta millora a Dénia."

Aquest era el sentir dels deniers en aquesta època. Tres anys després, el 19 de febrer de 1882, sorgeix una proposta promoguda per Julio-Fernando Laundry, de París, per a la instal·lació de gas per a l'enllumenat públic, que

no arribà a cristal·litzar. Potser l'Ajuntament es trobava incapaç per tractar-se d'una empresa de grans vols i no disposava dels mitjans econòmics necessaris.

Segons diu Emilio Oliver en la seua "Historia de Dénia" en la pàgina 180, referint-se a la fundació de la fàbrica a gas, afirma que el Marqués de Campo fou el promotor de la fàbrica en qüestió i que aquesta entrà en funcionament el 1886. No entrarem en polèmica sobre aquesta circumstància, però segons consta a l'Arxiu Municipal, en l'acta del 13-12-1886, existeix el projecte presentat per a la seua aprovació per l'empresa anglesa Gibbons Brothers, enginyers gasistes de Dudley, Anglaterra. Aquestes dades estan corroborades pel Sr. Vives Cabrera, l'últim fou apoderat d'aquesta empresa i posseeix documentació sobre això. L'Ajuntament prengué en consideració aquest projecte, i concedí a la referida companyia l'explotació per 20 anys, que finalitzaria l'1 de setembre del 1907.

A partir de la implantació del servei a gas, apareix a l'Arxiu Municipal un escrit del 30-6-1888 que tracta dels fanals encesos de petroli, en els mesos de maig i juny, els últims de l'enllumenat públic per aquest sistema. En el mes de maig, 1255 fanals, i en el de juny 920. Prova inequívoca del descens d'un mes a un altre per la posada sistemàtica del nou servei del gas.

Per la data que indica el Sr. Emilio Oliver, l'any 1886, i pel període de concessió atorgada a aquesta societat (13-12-1886), considerem que el lapsus de temps que transcorregué des de la formalització del contracte fins l'elevació de la fàbrica, distribució de la xarxa de canonades i posada en marxa, fou d'una mica més d'un any.

Aquesta empresa, canvià més avant la seua denominació per la de The Anglo Spanish Gas, en la societat de la qual estava integrat el Sr. Rike Gibbons.

En data del 7 de juny de 1888 i sempre guiant-nos per les dades de l'Arxiu Municipal, apareix un escrit de Pedro Colomer Francés, arrendatari de l'impost de consums, en el qual exposa que l'enllumenat a gas ha perjudicat molt els seus interessos com a contractista d'aquest impost, per haver-se anul·lat la recaptació dels drets corresponents al petroli i oli la progressiva adopció per particulars de l'enllumenat a gas, per motius econòmics i per la major diafanitat d'aquest enllumenat; i sol·licita una indemnització per compensar aquestos perjudicis. En aquestes situacions de canvi, mireu per on, sempre hi ha qui ix perjudicat i apareix protestant irat com la criada contestona.

Dos anys després començà aquesta fàbrica a prestar serveis domiciliaris, tant d'enllumenat com d'ús domèstic. Arriba a les nostres mans una breu relació, extreta del registre de la companyia subministradora, dels deu primers usuaris que, pel grau de curiositat que té transcrivim:

Pablo Reig, Miguel Pérez (fill) i Guillermo Cuervo, a la plaça del mercat;

Rafael Berruti, successors de J. Botella, Bernardino Vives i Francisco Asensi, al carrer del Cop, Marsal Hermanos i Manuel Cuadrado, al carrer la Mar; i El Casino del Dàtil, al carrer del Pont.

El consum públic anava estenent-se a través de tota la població i tenim que en la temporada 1890-1891 el Teatre Principal tenia instal·lats trenta encenedors a gas, i pagava un lloguer de comptador de 4.90 pessetes cada mes. Aquest mateix any, els germans Marsal, fotògrafs, pagaven 65 cèntims mensuals per aquest concepte. En la temporada 1893-1894 el rellotge de l'Ajuntament tenia tres encenedors a gas que gastaven una mitjana de 40 centímetres cúbics mensuals.

Hi ha un rebut datat el 30 de maig de 1895, per consum públic, per un import de 500 pessetes anuals.

Respecte al consum de gas particular com enllumenat i ús domèstic i, pel que es refereix al pagament dels rebuts per part de l'usuari, hi havia dues modalitats per a fer-los efectius: per a facilitat de la classe més modesta, s'instal·laven en les cases uns comptadors que tenien una vidriola incorporada, en la qual es dipositava una moneda de coure de deu cèntims i donava gas per una mesura equivalent a aquesta quantitat. Aquests comptadors es mantingueren en ús fins al tancament de la fàbrica. L'altra modalitat era la de pagar mitjançant rebut el consum efectuat durant el mes. Pel que fa als comptadors esmentats anteriorment, durant el període de la Guerra Civil, en retirar-se les monedes de coure de la circulació per disposició oficial, foren fabricades unes xapes d'igual dimensió a les monedes, amb la inscripció gas.

La picaresca sol introduir-se en qualsevol aspecte de la vida. En el tema que ens ocupa tingué el seu protagonisme en aquella senyora que, per no disposar de la moneda necessària en el moment oportú, no se li ocorregué una altra cosa que trencar el precinte de la guardiola i agafar unes quantes monedes per a tornar-les a utilitzar. En la seua candidesa, pensava segurament que l'acció passaria desapercibuda, però aquests comptadors enregistraven el consum, per la qual cosa en comprovar la quantitat usada, quedava descobert el frau.

Al març de 1899 apareix un ofici del governador civil d'Alacant referent a la resolució sobre la proposta de l'Ajuntament de Dénia sobre la rescissió del contracte amb la companyia de gas angloespanyola, per incompliment d'algunes clàusules del contracte formalitzat amb el municipi, per part de la companyia i per irregularitats de pagament per part de l'Ajuntament. Davant d'aquest recurs presentat pel gerent d'aquesta empresa, Sr. Pedro Martí Ferré -empresa domiciliada a Xàtiva- el governador ordena que no es rescindisca el contracte.

En els primers quatre anys d'existència de l'esmentada fàbrica de gas, tingué quatre directors i el 1892 nomenaren José Vives Caselles per a aquest càrrec, en el qual es mantingué fins al 1923, quan cessà per motius de salut

i el succeí el seu fill, Joaquín Vives Cabrera fins al tancament de l'empresa.

Comença una etapa nova. La llum elèctrica comença a prendre posicions a les ciutats. Pel que fa a Dénia, hi ha l'antecedent en una instància datada al juliol de 1896 per la qual el Sr. Pedro Martí Ferré, esmentat amb anterioritat com a gerent de l'empresa subministradora de gas, sol·licita permís per a la instal·lació particular d'enllumenat elèctric. Però açò no arribà a cristal·litzar-se.

En sessió extraordinària del 2 de juliol de 1903 es discuteix l'incompliment per part de la Compañía de Gas Anglo-Española d'alguna clàusula del contracte, concretament la 2a, que tracta de l'encesa de fanals, perquè açò es realitza durant un temps menor a l'estipulat. Per la seua part, l'Ajuntament reconeix les seues últimes irregularitats en el pagament a la companyia. De la qual cosa es desprèn, que aquestes irregularitats eren com una forma de pressió perquè s'acompliren les clàusules estipulades en el contracte. La situació arribà a l'extrem que l'empresa subministradora de gas amenaçava amb el tall del fluid si no se li pagava en aquella data.

Posat en coneixement el Governador Civil de la província, aquest envià un telegrama en el qual aconsellava que no fóra tallat el fluid per evitar possibles alteracions de l'ordre públic.

La Corporació, en vista dels fets, s'havia reunit prèviament amb la Compañía Eléctrica del Algar, i li demanava unes condicions per a la instal·lació provisional de l'enllumenat públic. A la vista de les bases presentades, en aquesta sessió s'acordà rescindir el contracte amb la Compañía Anglo-Española, subscrit el 9-7-1899, per incompliment de l'esmentada clàusula 2a, i se li reclamaren al mateix temps els danys i perjudicis ocasionats per aquestes anormalitats en el subministrament. Al mateix temps es formalitzava un nou contracte amb la Compañía Hidroelèctrica del Algar, que subministraria a partir d'ara l'enllumenat elèctric.

I tres anys més tard, el 27 de març de 1906, sorgeix un nou conflicte amb la Hidroelèctrica, per un cas anàleg al sorgit anteriorment i, consegüentment, davant d'aquesta circumstància, tornen a formalitzar contracte amb l'Anglo-Española de Gas.

És lògic que sorgiren aquestes divergències entre el municipi i l'empresa subministradora d'enllumenat elèctric, però cal contar que la instal·lació d'aquest servei era una cosa incipient i, per tant, amb bastants deficiències. No obstant, en el transcurs del temps, aquest mitjà aniria millorant i imposant-se a la llum a gas, que acabaria quedant desplaçada com enllumenat públic, tot i que es mantenia com servei domèstic.

Ja en l'esmentat any 1906, per pal·liar aquestes dificultats, s'instal·lava a Dénia una fàbrica que estava alimentada per una màquina de vapor i un alternador de 60 kW per a donar servei a la ciutat, i suplir les deficiències que sorgien a l'època de falta d'aigua en el Salt d'Algar. Aquesta fàbrica

estava instal·lada en el lloc que ocupen actualment les oficines d'Hidroelèctrica Espanyola, en la part de darrere. Algunes vegades, a més de Dénia, arribava a donar servei a quasi tots els pobles de la zona.

Amb caràcter definitiu, el 14-1-1913 l'Ajuntament acorda, per unanimitat, acceptar la instal·lació de l'enllumenat públic d'acord amb el plec de condicions presentat el 10-1-1913 pel Sr. Antonio Cornejo del Valle, com a representant i apoderat de la Sociedad Hidroeléctrica del Algar, i es desestimà la proposició de conveni del Sr. Pablo Ivern i Ballester, enginyer i liquidador de la companyia contractista d'aquest enllumenat públic a gas de Dénia. És de notar el ritme de treball d'aquesta companyia elèctrica que, a part d'aquesta població proveïa els pobles de Callosa d'En Sarrià, Tàrbena, Xaló, Benissa, Teulada, Gata de Gorgos, Xàbia, Alcanalí, Parcent, Murla, Benigembla, Orba, Vall de Laguart, Benidoleig i part de Pego, on subministrava també una altra empresa.

Complementant aquestes dades, direm que set dies després l'Ajuntament acorda signar contracte per a la compra i instal·lació de materials per a l'enllumenat elèctric a l'empresa Thomson Houston Ibérica AEG, SA, per valor de 2.074, 20 pts. La Corporació designà per al tancament d'aquesta operació els regidors Sr. José Latur i Sr. José Romany i l'alcalde, Sr. Juan Serrano Patrocinio.

Arriben els tristos anys de la conflagració mundial de 1914 a 1918. En proveir-se la fàbrica de carbó d'hulla, importat d'Anglaterra a conseqüència de la guerra, els era difícil proveir-se d'aquest. Davant aquesta emergència, la fàbrica es veu obligada a produir el gas mitjançant la combustió de llenya, que resulta més pobra en calories.

Cap a l'any 1919 ocorre un percaç a la nostra ciutat que podria haver estat un fet luctuós, tot i que, per fortuna, no calgué lamentar cap desgràcia personal. El Sr. José Marsal Caballero era l'empresari del Teatre Principal, per aquells dies, Francisco Bisquert, que treballava en els seus estudis fotogràfics i al mateix temps prestava servei en aquest teatre, tingué necessitat d'entrar en la comptadoria d'aquest i en anar a encendre el llum a gas amb un llumí, es produí una explosió a causa d'una fuita que no s'havia percebut. Eixí disparat contra la paret i per fortuna quedà il·lès d'aquest accident.

Com una dada més convé indicar al lector que la llum a gas estava instal·lada en fanals que distaven entre ells al voltant dels 20 metres.

Aquesta energia també fou utilitzada com una força motriu, concretament en la serradora mecànica de Juan Bautista Domènech, SA.

El 10 de setembre de 1921 morí en aquesta ciutat el Sr. Antonio Cornejo del Valle, uns dels socis de l'empresa subministradora de l'enllumenat elèctric, i entrà a formar part de la societat la seua viuda i els seus fills.

Es troben a l'Arxiu Municipal tres carpetes datades el 5 de gener de 1929 i referides a un projecte de central elèctrica i xarxa de distribució a

Dénia, que naix de l'empresa Juan Bautista Doménech, SA. tracten de: 1) Xarxa de distribució. Memòria. 2) Central elèctrica. Memòria i annexos 3) Xarxa de distribució. Plànols. 4) Central elèctrica. Plànols.

Tot fou un simple projecte que no arribà a materialitzar-se. Mentrestant, la SA Vázquez i Cornejo mantenia el servei. En aquesta empresa, constituïda uns deu anys abans pels senyors Ramon Vázquez i Antonio Cornejo del Valle, actuava com a gerent José Savall Planas.

El 23 de desembre d'aquest any, sent alcalde el Sr. Francisco Doménech Beltrán s'instruí un expedient per a determinar la situació legal d'aquesta prestació, i es féu constar la inexistència de cap document referent a aquest servei de l'enllumenat públic, a pesar dels anys transcorreguts. Es decideix dirigir-se a l'empresa subministradora i sol·licitar d'aquesta el contracte que té en el seu poder.

Tres dies abans de la data esmentada, davant la denúncia presentada per distints usuaris referent a certes irregularitats en el subministrament del fluid elèctric per part de la companyia, els regidors presenten una moció en els termes següents:

1. Que la companyia mantinga la tensió i freqüència proposada.
2. Que pose en funcionament la central tèrmica instal·lada a l'entrada de Dénia (av. València) perquè no es quede mai sense fluid.
3. Que s'instal·le un voltímetre a la Casa Consistorial per a verificar la intensitat del corrent.
4. Que s'iniciï l'expedient de municipalització del servei d'enllumenat.
5. Que s'estudie la forma d'abaratir el preu del fluid.
6. Que es nomeni una comissió encarregada.

Foren aprovats tots els punts excepte el tercer per no considerar-lo necessari. És de notar que en les dates en què se suscitava aquesta qüestió hi haguera un Ajuntament amb un afany progressista. Ho demostra el desig de municipalitzar el servei elèctric.

El servei a gas continuava conjuntament amb l'elèctric. Sembla que no s'havia arribat a una consolidació i l'empresa Gas Levante, SA pugnava perquè prevalguera aquest mitjà, no sols com un servei domèstic sinó també com enllumenat públic. El resultat d'aquesta situació creada el 30-11-30 apareix com una proposta dirigida al municipi per Joaquín Vives Cabrera, encarregat d'aquesta companyia, en la qual oferia la prestació d'aquest subministrament.

Per la dècada dels 30, Pablo Ivern, enginyer català i propietari de l'esmentada entitat, ven la fàbrica a un altre enginyer català, José Roca, propietari de l'empresa que en l'actualitat explota material de sanejament i radiadors Roca.

Per aquestes dates continuava manifestant-se el descontent dels advocats del servei elèctric. Eren constants els talls del fluid. Així, veient-se menyscabats els seus interessos, els empresaris d'espectacles del Salón Moderno i Teatro Circo denunciaren a la primera autoritat local aquest estat de coses. L'alcalde el posà en coneixement al governador civil per mitjà d'un telegrama. Aquest, al mateix temps, el traslladà a la Prefectura d'Indústria. Açò ocorria el 25-2-35. Amb data del 12 de març següent fou reiterada la denúncia, per persistir les mateixes deficiències.

Davant aquestes circumstàncies la Prefectura d'Indústria sancionà la Compañía Vázquez y Cornejo. La sanció consistí a efectuar un descompte en els rebuts del mes de març per a rescabalar a la població de la deficiència del servei prestat.

Al lector no li estranyarà que a aquesta denúncia se sumara el cine Palacio del Sol. Aquest cinema, des de la seua instal·lació per primera vegada tingué al seu servei un grup electrogen, del qual se subministrava. En aquest mateix any es transfereix la propietat de l'empresa en qüestió a La electricista Alcoyana, SA.

Els serveis d'enllumenat elèctric durant la guerra civil continuaren actuant com una empresa privada. No ocorregué el mateix amb la de gas, que fou confiscada pels treballadors adscrits a la CNT l'1 de setembre de 1936. Per la dificultat en l'adquisició de carbó hulla, a causa de les circumstàncies que concorrien amb el conflicte bèl·lic, es vegeren obligats a produir el gas amb la combustió de llenya i algunes vegades de serradura, resultant un gas d'una qualitat més pobra.

L'1 de juliol del 1937 es produí la fusió d'aquesta companyia amb l'aigua potable, i es formà una cooperativa explotada pels treballadors sota la denominació Aguas Potables i gas de Denia.

El 17 d'agost de 1937 es produí un fet inusitat dins del marc de la fàbrica de gas a la qual ens estem referint. El capvespre apareix el creuer Canarias que se situà al port i disparà contra el vaixell Sao VII de la societat anònima Cros, que es trobava atracat amb un carregament de pirita de coure. Un dels projectils arribà a la caldera de la fàbrica de gas. Traspassà una paret de 75 cm d'espessor, per a continuar tres metres per sota la terra i travessar una altra paret d'un metre d'amplària, la qual constituïa l'estanc on es trobava el gas (gasòmetre). Tocà el fons de l'estanc, que tenia forma de mitja taronja i, en relliscar sobre la superfície convexa es desvià cap a dalt i cap al costat esquerre, travessà la caldera, que era de ferro de dos mil·límetres d'espessor, i fou a parar a un camp de vinyes situat a uns tres-cents metres, on rebotà tres voltes en terra fins quedar definitivament paralitzat. Aquest projectil era de 30 cm de diàmetre i uns 80 de llargària, aproximadament, per la qual cosa s'infereix fora dels anomenats trencadors.

Aquestes dades tan concises les déguem a Joaquín Vives Roselló. Li les trameté el seu pare, el Sr. Joaquín Vives Cabrera, encarregat d'aquesta

empresa i persona molt curiosa com es desprèn de la minuciositat de la descripció.

Finalitzada la guerra i cap a l'any 1940 la fàbrica de gas deixa de funcionar per falta de matèria primera. Cal contar que aquest material utilitzat per a combustió era importat des d'Anglaterra i en les dates que narrem ja havia esclatat la Segona Guerra Mundial i, lògicament, els preus s'havien disparat. Existien dificultats per a l'adquisició del carbó hulla. Mentre s'esperava una circumstància propícia per a la seua nova obertura es mantingueren les instal·lacions i a l'abril del 1941, en persistir la situació bèl·lica, foren obertes les vàlvules de la caldera per a donar eixida al gas que tenia emmagatzemat, però fou impossible posar-la en funcionament de nou. Amb aquesta acció finalitzava la vida d'un servei que s'havia iniciat a Dénia en temps pròsper i que havia tingut una durada de 54 anys.

Amb l'arribada definitiva de la llum elèctrica s'inicia ací una xicoteta revolució industrial que originà la implantació del comerç de la pansa i d'altres fruits així com la d'algunes indústries conserveres. Més endavant, després de la guerra del 14, nasqueren les primeres fàbriques de joguets. Totes dues activitats es desenvolupen durant un llarg temps i donaren vida i prosperitat a aquesta població.

I tornant al nostre tema i en relació a la llum elèctrica, hem de dir que els últims caps de zona que tingué l'Eléctrica Alcoyana a partir de l'acabament de la guerra, foren els Sr. Palazuelos, Giménez-Gil, Fortis i Paredes. Als anys 50 instal·laren una sucursal a El Verger.

Una nota luctuosa es produí entre els anys 49/50, que originà un gran enrenou a la població. Es desprengué un cable d'alta tensió a La Xara, sobre la carretera, quan circulava un matrimoni amb la seua filla menuda en un carro. Moriren electrocutats.

Ja en un altre lloc hem parlat de les deficiències ocasionades en el servei del fluid. L'any 1957 tornava a produir-se a conseqüència d'una gran nevada, un tall que mantingué la ciutat sense llum elèctrica durant tres dies.

És interessant fer notar que a l'octubre de 1948 existien al carrer Marqués de Campo 20 fanals procedents de l'enllumenat de gas, propietat de la companyia Gas Levante, S.A. Aquests fanals foren cedits gratuïtament al municipi, per una petició de l'Alcaldia que ocupava aleshores el Sr. Antonio Muñoz, per destinar-los a l'enllumenat elèctric. Més endavant, l'any 1955 foren substituïts per uns altres de ciment armat.

Al gener de 1960 La electricista alcoyana és absorbida per Hidroelèctrica Española, S.A., que perdura fins l'actualitat en el servei d'energia elèctrica per a Dénia i comarca.

A finals de 1961, després d'una reforma en el Forat Mur, fou instal·lat en la part alta d'aquest un grup de fanals, i s'enllumenà convenientment aquest tram de carrer. Aquests fanals eren dels antics, dels que es retiraren

de l'av. Marqués de Campo.

A partir del 1965 comencen una nova etapa en la instal·lació de l'enllumenat públic. Se substituïren aquells pobríssims mitjans per bombetes d'escàs voltatge col·locades en el centre de Marqués de Campo i en d'altres carrers més estrets, per suports metàl·lics adossats a les façanes. En el seu lloc foren col·locats uns fanals, alimentats amb llum de neó, d'un aspecte més modern i de major lluminositat. Totes aquestes reformes foren realitzades en distintes fases, durant el mandat del Sr. Pascual Martí. En els barris de les Roques i Baix la Mar es posaren uns fanals adaptats al seu entorn per a mantenir el tipisme de la zona. Així mateix, posteriorment i costejat pel veïnat, s'adaptaren fanals del mateix estil al carrer del Cop.

Entre les noves instal·lacions d'enllumenat públic cal destacar la que es portà a cap en l'esmentat 1965 al passeig Cervantes que fins la data havia estat en un total abandonament i fou recuperat. Es féu una zona-d'esbargiment, al mateix temps que es donava un millor aspecte a la zona portuària, ja que la il·luminació anterior era pobra.

Pel setembre del 1955, constituïda una comissió amb l'objectiu de portar a cap l'estesa d'una línia d'enllumenat per a la zona estiuenca de les Rotes, per la costa, amb fanals, es decideix que el pressupost del projecte a realitzar siga costejat pels propietaris d'aquest lloc. Per a açò, la secció corresponent de l'Ajuntament facilitaria una relació d'aquestos. Aquesta millora no arribà a realitzar-se, perquè molts dels propietaris de les finques adjacents posaren traves, objectaven que aquesta instal·lació de llum els privava de la tranquil·litat que ells buscaven en aquest lloc d'estiuieg.

Per fi l'Ajuntament Ple acordà el 25 de maig del 1968 l'adjudicació al Sr. Eduardo Oltra Mengual de les obres per a la dotació d'enllumenat de la carretera de les Rotes, després d'haver licitat en el concurs previ, anunciat per la Corporació. El pressupost fou de 3.630.639,65 pessetes i les obres s'acabaren al febrer del 1971.

La instal·lació comprenia un recorregut total de 4200 metres entre el tram des de l'hotel Marbella fins al punt final de les Arenetes. Per tractar-se d'una carretera estreta, els punts de llum es col·locaren tots en un lateral, a mà dreta, en el sentit ascendent i amb una distància de 30 metres d'un a l'altre. S'havia previst instal·lar-ne 144, però es reduïren a 140 columnes, perquè la Junta d'Obres del Port no donà permís per a la col·locació de les 4 que entraven dins de la zona portuària. Més tard, quan es realitzà la urbanització de la plaça de l'arxiduc Carlos, aquestes columnes sobrants foren aprofitades per a la il·luminació d'aquesta.

Fins ací arriba la crònica de l'enllumenat públic d'aquesta ciutat que s'inicià el 1852 amb la primitiva llum de petroli, a la qual succeí la de gas i quedà absorbida definitivament per l'elèctrica. No sabem el futur que ens oferirà i si aquest últim sistema serà suplert per un altre més modern, cosa que dirà el temps amb els nous descobriments.